

УДК 37.01

ORCID ID 0000-0001-5454-7085

ЛЮДМИЛА МІЛЬТО

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, м. Київ

ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ІДЕЙ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Стаття присвячена науковому аналізу філософсько-методологічних підходів щодо розвитку педагогічної майстерності вчителя. Здійснено історико-педагогічний аналіз наукових джерел з проблеми методології педагогіки, запропоновані наукові погляди вчених (філософів, педагогів, психологів) на тлумачення дефініцій «методологія», «методологічні підходи», розкривається неоднозначність їх наукових інтерпретацій. В статті розглянуто методологічні підходи: системно-хронологічний та системний, парадигмальний, акмеологічний та ін. Для отримання об'єктивних даних з обраної проблеми дослідження використовувався комплекс взаємопов'язаних методів педагогічного дослідження, а саме: загальнонаукові (історико-педагогічний аналіз, синтез, узагальнення, порівняння; конкретно-пошукові методи (термінологічний аналіз, систематизація зарубіжної та вітчизняної літератури з досліджуваної проблеми).

Ключові слова: методологія, методологічний підхід, філософія освіти, педагогічна майстерність, системно-хронологічний, системний, історичний, акмеологічний підходи

Постановка проблеми. У різні історичні періоди предметом спеціального розгляду історії педагогіки ставали проблеми наукової обґрунтованості і підвищення результативності проведених досліджень, виявлення перспективності тих чи інших напрямків її розвитку, встановлення місця і ролі в

системі гуманітарних наук. Сьогодні необхідно враховувати оновлення методологічних основ педагогіки в умовах відкритого діалогу між представниками різних соціально-філософських, педагогічних шкіл і гуманістичних течій громадсько-педагогічної думки, що виражається в розумінні сучасної реальності як епохи глобальних якісних змін у самих основах суспільного життя і свідомості.

Аналіз актуальних досліджень. Провідні наукові ідеї сучасної методології історико-педагогічних досліджень розглянути в працях Л. Березівської, М. Богуславського Н. Гупан, Г. Корнетова, Ф. Корольова, В. Курило, В. Лугового, С. Золотухіної, З. Равкіна, О. Сухомлинської, О. Ясько. Вагомий внесок у концептуальне оформлення фундаментальних основ педагогіки, розробку уявлення про її системну цілісність внесли дослідники В. Гмурман, М. Данилов, В. Загвязинський, Ф. Корольов, В. Краєвський, М. Скаткін, В. Шубинський, які усвідомили необхідність філософсько-методологічного аналізу педагогічного знання, ідеалів, норм і методів науково-педагогічної діяльності для розвитку педагогіки як науки.

Обґрунтуванню методологічних підходів і засобів педагогічного та історико-педагогічного дослідження значну увагу приділяли О. Адаменко, Б. Бім-Бад, М. Богуславський, Н. Бордовська, В. Гинецинський, А. Данилюк, О. Джуринський, І. Зязюн, Г. Корнетов, О. Лавріненко, З. Равкін, О. Сухомлинська та інші вчені, які сформулювали загальні методологічні вимоги до історико-педагогічного дослідження, запропонували критерії оцінювання стану педагогічної науки в той чи інший період розвитку.

Мета статті полягає в обґрунтуванні філософсько-методологічних підходів дослідження ідей розвитку педагогічної майстерності вчителя. У статті використовувалися наступні методи дослідження: пошуково-бібліографічний; хронологічний; ретроспективний логіко-системний аналіз; метод історико-структурного узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Поняття «методологія» має різноманітні тлумачення і викликає в педагогіці багато наукових суперечок. Так, за визначенням українського вченого С. Гончаренка [4], методологія – це вчення про методи пізнання, сукупність прийомів дослідження, які застосовуються в певній галузі; учення про науковий метод пізнання або систему наукових принципів, на основі яких вибудовується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів тощо. М. Данилов [5] зазначав, що методологія педагогіки є системою знань про базові засади і структуру педагогічної теорії, принципи, підходи і способи здобуття знань, що відображають педагогічну дійсність.

Е. Юдін [12] виділив чотири рівні методологічного знання: перший (вищий) рівень – філософський, зміст якого становлять загальні принципи пізнання й категоріальний апарат науки загалом; другий – загальнонауковий, який є основою побудови концепцій, структури та змісту; третій – конкретно-науковий, що становить методологію існуючого знання; четвертий – технологічний, який виступає основою методології пошуку нового педагогічного знання.

Найбільш загальними регуляторами, що входять до складу методологічного забезпечення педагогічного дослідження, виступають філософські положення. Методологія, як сукупність філософських методів пізнання, охоплює індуктивний метод Ф. Бекона, раціоналістичний метод Р. Декарта, діалектичний метод Сократа, Г. Гегеля, феноменологічний метод Е. Гуссерля, системний метод Л. Берталанфі, У. Ешбі, Т. Парсонса, що входять до філософської методології.

У наукових розвідках українських та зарубіжних дослідників професійну підготовку вчителя розглянуто з позицій сучасної філософії освіти та філософсько-психологічної концепції освіти (В. Андрущенко, І. Зязюн, Т. Калюжна, І. Кон, Г. Костюк, В. Кремень, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, Г. Філіпчук та інші); як неперервну професійну освіту вчителя (Т. Браже, С. Вершловський, В. Воронцова, Л. Лук'янова, Н. Ничкало, І. Соколова та інші); з позицій науково-культурологічних закономірностей історико-культурного процесу (М. Бахтін, О. Бондарєвська, О. Гуревич, О. Лосєв та інші); як тенденції розвитку вищої педагогічної освіти (В. Луговий, О. Мещанінов, С. Ніколаєнко, В. Сластьонін та інші).

Методологічною базою дослідження ідей розвитку педагогічної майстерності є філософські, культурологічні та соціально-педагогічні фундаментальні роботи з філософії та філософії освіти М. Бердяєва, І. Берліна, Д. Дьюї, В. Зіньковського, Г. Костюка, М. Лоського, С. Утехіна, С. Франка, Г. Шпета; філософії і політики освіти Е. Днепров, Б. Гершунського, М. Нікандрова; праці, присвячені загальним питанням філософії та методології науки (Г. Батищев, М. Бахтін, Дж. Бернал, В. Вернадський, Б. Гершунський, І. Кон, Г. Костюк, В. Кремень, Т. Кун, О. Леонт'єв, М. Полані, К. Поппер, М. Розов, С. Рубінштейн та інші); методології та теорії педагогіки (В. Загвязинський, І. Колесникова, Н. Коршунова, В. Краєвський, В. Серіков, Л. Степашко та інші); методології історико-педагогічних досліджень (М. Богуславський, О. Джуринський, Г. Корнетов, М. Лукацький, Л. Степашко, А. Шевельов та інші); праці, присвячені педагогічному новаторству, які сприяли розвитку ідей професійної майстерності вчителя

(Ю. Бабанський, А. Богданов, М. Богуславський, З. Васильєва, Р. Вендровська, Г. Корнетов, З. Равкин, Л. Романюк, М. Скаткін та інші); формуванню науково-педагогічних шкіл (Д. Аронов, Є. Белозерцев, В. Криворученко, Н. Лукіна, С. Поляков, Л. Сухорукова); проблемам педагогічної культури як складової професійної майстерності вчителя (І. Ісаєв, Н. Кузьміна, Л. Макарова, А. Маркова, Г. Матушанський та інші); генезі розвитку російської вищої педагогічної освіти (А. Аврус, А. Андреев, К. Галкін, С. Гессен, І. Захаров, О. Князева, Г. Матушанський, Ф. Петров та інші).

Важливим елементом нашого дослідження було звернення до методологічних підходів. Слід відзначити, що методологічний підхід визначає розуміння логіки та етапів розвитку педагогічного процесу, регламентує відбір та інтерпретацію фактологічного матеріалу, закладає аксіологічні параметри оцінки досліджуваних історико-педагогічних явищ. Це дало нам підстави визначити методологічний підхід як гносеологічну цілісність, що включає дослідницькі установки по відношенню до об'єктів історико-педагогічної дійсності, а також методологічні засоби вивчення цих об'єктів.

Визначаючи засади методології історико-педагогічного дослідження С. Бобришев [2] виокремив систему методологічних підходів, умовно поєднав їх у групи: базові загальнонаукові підходи (системний, системно-хронологічний, структурний, функціональний, історичний, логічний, синергетичний, комплексний, модельний та інші), що забезпечують необхідну якість дослідження у відповідності канонам історичної науки; парадигмальні, в основі яких є визнані концепції та теорії, що розкривають різні аспекти детермінації суспільного розвитку людства (парадигмально-педагогічний, поліпарадигмальний, антропологічний, культурологічний, аксіологічний, цивілізаційний, стадіально-формаційний та інші) в основу яких покладена внутрішня логіка педагогічної думки, закономірності її функціонування.

Одним з провідних методологічних підходів, з огляду на мету і завдання нашого дослідження, є системно-хронологічний підхід, який дає можливість простежити генезу розвитку ідей педагогічної майстерності вчителя через її реконструкцію в соціальному, культурному, науковому контекстах у певний період часу. Системно-хронологічний підхід визначається п'ятьма основними принципами: цілісністю, ієрархічністю, структуризацією, множинністю і системністю: принцип системності об'єднує всі інші принципи, оскільки свідчить, що кожен об'єкт може мати усі ознаки системи. Системно-хронологічний підхід також дозволив визначити тенденції та закономірності розвитку ідей педагогічної майстерності вчителя, структуру дослідження. Побудова дослідження на основі хронологічного підходу дозволила в чіткій послідовності простежити динаміку появи нових педагогічних ідей, гіпотез, теорій щодо розвитку ідей педагогічної майстерності вчителя в різні історичні періоди і сприяла розробці періодизації їх розвитку.

Таким чином, застосування системно-хронологічного підходу дало нам можливість системно дослідити розвиток ідей педагогічної майстерності вчителя як процес, простежити динаміку структурних компонентів досліджуваного феномену на різних історичних етапах його розвитку, розкрити в історичній ретроспективі прогресивні та регресивні фактори, які впливали на розвиток педагогічної майстерності вчителя.

Важливим методологічним принципом дослідження є системність, тобто системний підхід до досліджуваних об'єктів, що передбачає розгляд об'єкта вивчення як системи, виявлення певної множини її елементів, встановлення, класифікація та впорядкування зв'язків між цими елементами, виділення системоутворюючих зв'язків, які забезпечують поєднання різних елементів у систему. Поняття «система» визначається як множина взаємопов'язаних елементів, що утворюють певну цілісність, властивості якої є інтегративними.

Аналіз джерельної бази засвідчив, що ідея системного підходу в педагогічних дослідженнях почала активно застосовуватися на початку 70-х рр. ХХ ст. у наукових дослідженнях російських учених П. Анохіна, М. Данилова, Т. Ільїної, Ф. Корольова, Б. Ломова, які визначали системний підхід як аналіз педагогічних явищ і процесів у певній системі, яка дає можливість упорядкувати їх і розглядати як єдине ціле у взаємодії і зв'язку між собою. Розробкою системного підходу в різні часи займалися С. Архангельський, В. Беспалько, І. Блауберг, Б. Гершунський, В. Краєвський, В. Сластьонін і Е. Юдін, які розглядали системний підхід як одну з форм загальнонаукового методологічного знання, пов'язаного з дослідженням об'єктів як систем. Філософ освіти Б. Гершунський, аналізуючи характеристики великих систем визначив головні ознаки таких систем: цілеспрямованість і керованість; складана ієрархічна структуризація; наявність інтегративних властивостей; багатозв'язність елементів; складні зв'язки, що постійно переплітаються; наявність інформативних зв'язків; багатокритеріальність; чисельність змін; конфліктність системи (наявність збуджуючих чинників, сторін, що конкурують); широке коло фахівців [3].

Е. Юдін трактує системний підхід «як принципову методологічну орієнтацію дослідження, як точку зору, з якої розглядається об'єкт вивчення (спосіб визначення об'єкта), як поняття або принцип, який керує загальною стратегією дослідження» [12]. І. Блауберг визначає системний підхід як методологічну орієнтацію дослідження, яка ґрунтується на розгляді об'єктів вивчення у вигляді систем, тобто сукупності елементів, що пов'язані взаємодією і виступають як єдине ціле [1].

Слід підкреслити, що багато науковців (В. Кан-Калик, Н. Кузьміна, В. Міжеріков, М. Нікандров, В. Сластьонін, Л. Спірін, Е. Шиянов та інші) розуміють педагогічну майстерність як системну єдність теоретичної і практичної готовності вчителя до здійснення педагогічної діяльності, що характеризує його професіоналізм; наголошується особливості вчителя як суб'єкта власної професійної підготовки, основу якої складають педагогічні вміння, необхідні для моделювання задачної структури професійно-педагогічної діяльності.

На думку Н. Кузьміної, будь-яка педагогічна система має досить просту структуру. Учена зазначає, що структурні компоненти – це основні базові характеристики педагогічних систем, сукупність яких утворює ці системи і відрізняє їх від інших (не педагогічних) систем. До них належать цілі, навчальна інформація (зміст), засоби педагогічної комунікації, педагога і учні. Названі компоненти необхідні для створення педагогічної системи. При виключенні будь-якого з них системи не існує [7].

Використання системного підходу в процесі дослідження розвитку ідей педагогічної майстерності сприяло створенню системи педагогічної майстерності вчителя, яку ми розглядаємо як володіння вчителем професійними знаннями і педагогічною технікою, оскільки знання – компонент змісту освіти, а педагогічна техніка – компонент педагогічних засобів. Якщо зміст професійної освіти складається із знань, умінь та навичок, то компонентом педагогічної майстерності слід вважати таку властивість особистості вчителя, як володіння професійними знаннями, вміннями та навичками. До педагогічних засобів належить не лише педагогічна техніка як комплекс прийомів, а й методики та технології, тому компонентом педагогічної системи майстерності вчителя ми вважаємо таку властивість особистості педагога, як володіння педагогічними засобами (методиками, технологіями, технікою). Отже, система педагогічної майстерності має комплекс структурних і функціональних компонентів.

Нами визначено такі компоненти педагогічної системи майстерності вчителя: мета, наявність педагогічного надзавдання (термін К. Станіславського); учні; педагогічна спрямованість вчителя; зміст освіти; володіння вчителем професійними знаннями, вміннями та навичками; педагогічні засоби; володіння педагогічними засобами (методиками, технологією, технікою); критерії; оцінки.

Важливого значення для розв'язання проблеми розвитку педагогічної майстерності вчителя набуває сучасний акмеологічний підхід (Н. Гузій, А. Деркач, О. Дубасенюк, Є. Климів, Н. Кузьміна, А. Маркова, С. Пожарський та ін.) сутністю якого є вивчення особистості як цілісного феномена (індивід, особистість, індивідуальність); орієнтація людини на постійний саморозвиток і самовдосконалення; мотивація на високі досягнення; прагнення високих результатів, життєвих успіхів; організація на творчу діяльність особистості на всіх етапах її неперервної освіти; створення необхідних умов для самореалізації її творчого потенціалу.

Нами було з'ясовано, що на кожному історичному етапі суспільного розвитку, виходячи із провідної місії освіти, існувала певна парадигма, що була зразком і задавала модель побудови освітнього простору. Так, наприклад, у 90-х рр. ХХ ст. педагоги-новатори виокремили парадигму гуманної педагогіки, з'явилася культурологічна, особистісно-зорієнтована парадигми та інші. В історико-педагогічних дослідженнях шляхи застосування парадигмального підходу обґрунтовано в працях М. Богуславського, Б. Гершунського, Г. Корнетова, О. Пометун, О. Сухомлинської, де підкреслюється, що парадигмальний підхід передбачає розгляд внутрішньої логіки розвитку педагогіки з погляду виникнення, трансформації, взаємодії різних парадигм.

Основою парадигмального підходу до вивчення історії розвитку ідей педагогічної майстерності стала концепція розвитку науки та наукового знання Т. Куна, який стверджував, що парадигма це загальноприйнята модель, еталон, зразок. Використання парадигмального підходу в нашому дослідженні ґрунтується на положенні про те, що парадигма в педагогіці може діагностувати наявний стан педагогічної науки і практики, визначати перспективи їх розвитку, а також проводити рефлексивний аналіз з метою реконструкції історико-педагогічного досвіду. Метою такого аналізу стає розкриття загальних і конкретно-історичних форм існування освіти, їх генезису; трансформації успіхів і невдач; логіки розвитку; умов, тенденцій, напрямків; закономірностей та альтернатив розвитку.

Слід відзначити, що використання парадигмального підходу до вивчення ідей розвитку педагогічної майстерності вчителя дало можливість в основу періодизації розвитку педагогічної майстерності (середина ХVIII – кінець ХХ ст.) покласти не лише соціокультурні детермінанти, а й науково-педагогічні

чинники, дослідити генезу розвитку педагогічної майстерності в теорії та практиці освіти Росії в означений період як зміну наукових парадигм.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, філософсько-методологічні підходи дослідження спрямували аналіз і обґрунтування розвитку ідеї педагогічної майстерності вчителя не як ізольований процес, а як процес зумовлений внутрішніми і зовнішніми залежностями, пов'язаний з історичними особливостями країни і сучасними тенденціями розвитку європейського освітнього простору. Дослідження ґрунтується на певних принципах, методах, відповідному категорійно-поняттєвому апараті та теоретичних засадах вітчизняних і зарубіжних науковців, що стосуються сутності досліджуваної проблеми. Перспективним напрямом подальших досліджень є обґрунтування алгоритму формування джерельної бази для системного та багатовимірного аналізу історії розвитку педагогічної науки в певний період часу та методики її дослідження.

Список використаних джерел

1. Блауберг, И. В. (1997). Проблема целостности и системный подход. Москва: Эдиториал УРСС.
2. Бобрышов, С. В. (2006). Система методологических подходов к изучению историко-педагогического процесса. Вестник Костромского государственного университета им. Н.А.Некрасова: Основной выпуск, 2, 41-46.
3. Гершунский, Б. С. (1992). Общечеловеческие ценности в образовании. Педагогика, 5-6, 3-13.
4. Гончаренко, С. У. (1993). Методологічні характеристики педагогічних досліджень. Педагогіка і психологія, 1, 11-23.
5. Данилов М., & Малинин В. (1972). Методологические основы построения педагогической теории. Советская педагогика, 2, 68-84.
6. Кузьмина, Н. В. (1982). Актуальные проблемы профессионально-педагогической подготовки учителя. Советская педагогика, 3, 63-66.
7. Кузьмина, Н. В. (2002). Понятие «педагогической системы» и критерии её оценки. Методы системного педагогического исследования (2-е изд.). Москва: Народное образование.
8. Раскин, Д. И. (1989). Классификация историко-педагогических источников: Историографические и методологические проблемы изучения отечественной школы и педагогики. Москва: Издательство АПН СССР.
9. Скаткин, М. Н. (1986). Методология и методика педагогических исследований. Москва: Педагогика.
10. Сухомлинська, О. В. (2003). Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. Київ: АПН.
11. Сухомлинська, О. В. (2007). Методологія дослідження історико-педагогічних реалій другої половини ХХ століття. Шлях освіти, 4, 6-12.
12. Юдин, Э. Г. (1978). Системный подход и принцип деятельности: Методологические проблемы современной науки. Москва: Наука.

Стаття надійшла до редакції 04.09.2017 р.

MILTO L.

Institute of Pedagogical Education and Adult Education of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kiev

PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO RESEARCH THE DEVELOPMENT OF IDEAS OF PEDAGOGICAL SKILL

The article is devoted to the scientific analysis of philosophical and methodological approaches to the development of pedagogical skill. Historical and pedagogical analysis of scientific sources on the problem of methodology of pedagogy has been carried out, the views of scientists (philosophers, teachers, psychologists) on the interpretation of the concept "methodology", "methodological approaches", reveal the ambiguity of their scientific interpretations. In the article the methodological approaches are considered: systematic-chronological and systematic approaches, historical, etc., which in the process of studying the development of ideas of pedagogical skill contributed to the creation of a system of pedagogical mastery of a teacher, which we regard as the possession of a teacher by professional knowledge and pedagogical technique. To obtain objective historical data on the selected problem, a complex of theoretical interrelated methods of historical and pedagogical research was used, namely: general science (historical and pedagogical analysis, synthesis, generalization, comparison, concrete search methods (terminological analysis, generalization, systematization of foreign and domestic

literature on the problem under investigation). It is established that the methodological approach determines the content, character and direction of research activity, is the basis of pedagogical research, which reveals its key idea, the main idea, indicating the tendencies of education development, the direction of development of pedagogical knowledge in the historical epoch. In general, the methodological approach means the search for a method, a sequence of actions that provide a purposeful, systematic motion to the final result.

The philosophical and methodological approaches of the study directed the analysis and substantiation of the development of the idea of pedagogical mastery of the teacher not as an isolated process, but as a process due to internal and external dependencies associated with the historical features of the country and the current trends in the development of European educational space. The research is based on certain principles, methods, appropriate categorical-conceptual apparatus and theoretical principles of domestic and foreign scholars related to the essence of the problem under investigation. The perspective direction of further research is the justification of the algorithm for the formation of a source base for systematic and multidimensional analysis of the history of the development of pedagogical science in a certain period of time and the methods of its research.

Key words: *methodology, methodological approach, philosophy of education, pedagogical skill, system-chronological, system, historical, acmeological approaches.*